

AKTUALNE ZNAČAJKE OBNOVE I RAZVOJA STOČARSTVA HR HB

CURRENT FEATURES OF RECONSTRUCTION AND DEVELOPMENT OF CATTLE BREEDING IN THE CROATIAN REPUBLIC OF HERZEG BOSNIA

M. Arapović

Nezanemarujući ograničavajuće čimbenike prouzročene ratom i općenito složenu poratnu situaciju u Bosni i Hercegovini, slobodan sam više profesionalno, a manje osobno, izložiti memorijal ovom auditorijumu o istinskim faktima i stanju aktualnih značajki obnove i razvoja stočarstva u HR HB.

STANJE

Sadašnje stanje stočarstva HR HB vrlo je teško. Uništena sela, razrušeni i spaljeni domovi i gospodarske nastambe, otuđena poljoprivredna mehanizacija, raseljen i likvidiran stočni fond, neobrađeno zemljište i velike migracije s naznakama opadanja demografske strukture rurala. Dakako da se ovako katastrofalna situacija snažno reflektira na ekonomske, socijalne i eko-biološke prilike cjelokupnog agrara HR HB.

HR HB - u okviru autohtonih uzgojnih regija nema konsolidiranih proizvodnih i komercijalnih populacija unutar bilo koje vrste životinja, a time niti proizvodnje zadovoljavajuće kakvoće. Današnji fond stoke osjetno je smanjen, u nekim uzgojnim regijama potpuno uništen, pa ga zbog toga karakterizira siromaštvo po veličini, broju vrsta i pasmina uz dominantnost domaćih primitivnih populacija.

Razoren je nasljedni kompleks autohtonih populacija, čija realizacija nije išla u korak s pozitivnim nasljednim očekivanjima. Zanemarena gojidbena izgradnja i selekcija znatno su utjecale na slijed profiliranja neodređenih tipova proizvodnih sposobnosti koji su se zadržali do današnjeg vremena. Ovakva negojidbena situacija znatno je suzila genetsku varijabilnost, a s njom i uzgojni napredak unutar vrsta i pasmina cjelokupnog stočarstva HR HB.

Brojno stanje stoke po vrstama iz 1991. godine

Županije:

Herceg-Bosanske općine	Konji	Goveda	Ovce	Svinje	Živad
Drvar	681	3467	12717	1660	23978
Grahovo	465	3637	14309	1821	12489
Glamoč	890	5437	41928	1854	15208
Livno	115	7035	19753	2999	20859
Tomislavgrad	79	7032	16345	1383	19080
Kupres	-	-	-	-	-
	2230	26608	105053	9717	91623
Zapadno-Hercegov. županija					
Posušje	75	4264	3883	1284	13516
Široki Brijeg	52	4298	2947	3297	31587
Grude	62	2610	4108	1863	23484
Ljubuški	52	3020	10938	3198	36959
	241	14192	21876	9642	105546
Posavska županija					
Orašje	298	2351	243	19611	64619
Odžak	286	3727	744	12199	56274
	584	6078	987	31810	120893
Neretvanska županija					
Rama	248	2513	9077	354	13630
Mostar	867	7792	29952	2488	32089
Čitluk	30	2120	6101	1877	15117
Čapljina	96	2597	7355	1762	19337
Stolac	603	5347	32674	1447	18115
Neum	126	1210	8594	554	4147
	1970	23579	93753	8484	102425
Srednje-Bosanske općine:					
Jajce	1267	7311	11032	2844	26882
Kiseljak	222	3819	3254	868	21411
Kreševo	119	1135	1832	297	4586
Busovača	246	2839	2324	933	15259
Vitez	203	2787	1805	978	24472
N. Travnik	480	3805	2922	1000	18807
Žepče	239	3413	2813	2052	20881
Svega:	2776	25109	25982	8972	132298
Svega: HR HB	7801	95566	247651	68625	552785

PREGLED UKUPNIH POVRŠINA S ISKORISTIVOSTI GRUBE KRME

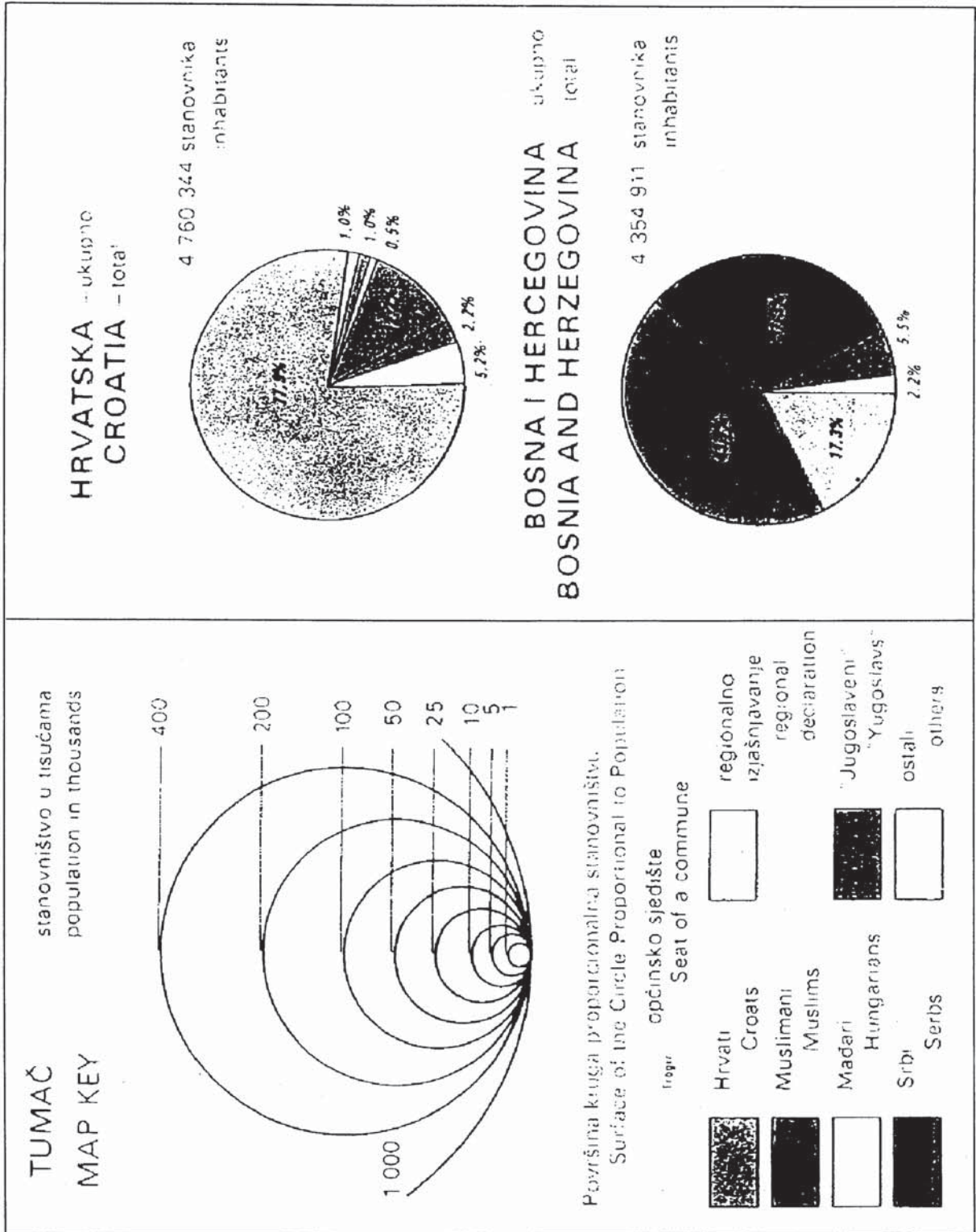
Izraženost u hektarima

Županije	Ukupne pov. ha	Obradive oranice	Oranice uvjet. gr. 21,5 t/ha zelen 40 mtc/ha sije.	Travnjaci Pašnjaci	Travnjaci Pašnjaci Uvj. grla 1,5 tona 15 mtc/ha	Svega uvjetnih grla
Herceg-Bosanska (planinska)	544 000	42 302	71 355	282 879	38 608	109 963
Srednja-Bosanska (brdska)	147 900	24 248	46 963	23 310	3 178	50 141
Zapadna Hercegovina (mediteran)	136 300	18 640	36 039	40 252	5 492	41 531
Neretvanska (mediteran)	345 300	20 388	39 420	137 792	18 804	58 314
Posavska (ravničarska)	37 100	22 976	44 424	2 653	362	44 786
	1 210 600	128 554	238 201	486 886	66 444	304 735

Županije:	Uvjetnih grla 1991.	
Herceg-Bosanska: Kupres, Livno, Tomislavgrad, Glamoč, Drvar, Grahovo	41.696	38%
Srednje-Bosanska: Kreševo, Kiseljak, Busovača, N. Travnik, Vitez, Žepče, Jajce, Usora	32.832	65%
Zapadna Hercegovina: Posušje, Grude, Široki Brijeg, Ljubuški	18.964	45%
Neretvanska: Mostar, Čitluk, Čapljina, Stolac, Neum, Rama, Prozor	37.022	63%
Posavska: Orašje, Odžak.	13.604	30%
	144.118	47%

EKOLOŠKE ZONE STOČARSKE PROIZVODNJE

Ocjena ekoloških zona u HR HB važan je uvjet za buduću najprikladniju animalnu proizvodnju. U okviru ekosustava HR HB rasprostranjenost populacija s određenim proizvodnim snjegovima, specifičnostima razmnožavanja, uzgojima i genetskom kapacitiranju odraz su i ekološkog utjecaja i njihovih promjena u biološko-fiziološkom sustavu uspješne adaptacije naših vrsta i pasmina.

Svi procesi prilagodbe i iskorištavanja stočarstva u našim uvjetima odvijaju se u sljedećim ekološkim zonama:

Planinska zona - s naglašenom ovčarskom proizvodnjom i ekstenzivnim govedarstvom. To su područja slabijih travnjaka i prostranih pašnjaka.

Brdska zona - prikladna za kombinirani tip goveda, mlijeko-meso, realiziran preko križanaca s plemenitim pasminama. Ovčarstvo i svinjogojstvo kao sekundarni uzgoji. Zona boljih travnjaka i ekstenzivnog ratarstva.

Nizinska ekološka zona - dominiraju mliječne i kombinirane plemenite pasmine. Zona dobre proizvodnje krme posebice žitarica i sočnih gomoljastih krmiva. Razvijeno svinjogojstvo i peradarstvo.

Meditranska zona - vrlo ograničene mogućnosti uzgoja goveda, zona prikladna za ekstenzivno ovčarstvo i kozarstvo, a cjelokupnom stočarstvu konkuriraju voćarstvo, vinogradarstvo i povrćarstvo.

ISKORIŠTAVANJE DRUGIH PASMINA U STOČARSTVU

Kada se govori o popravljaju bilo koje autohtone pasmine na prostorima HB znači da se primjenjivalo križanje u želji povećanja tjelesne konformacije, proizvodnih osobina, kvaliteta vimena, vune itd.

Uzgojna metoda povratnog križanja, pretapanja ili potiskivanja primjenjivala se na širokom području zemaljskog stočarstva i u određenim uzgojnim stadima. Ovom nekontroliranom metodom otišlo se predaleko tako da nije sačuvan genom autohtonih pasmina, niti su iskorištene nasljedne prednosti ranozrelih plemenitih proizvodnih pasmina. Melioracijsko križanje primjenjivalo se u matičnim stadima specijalizirane proizvodnje mlijeka na društvenim farmama, ali bez značajnog genetskog napretka i ekonomskih učinaka.

RASPROSTRANJENOST PASMINA UNUTAR VRSTA

U slijedu generacija pasmine se mijenjaju selekcijskim djelovanjem, migracijama, promjenama u ekološkim uvjetima i dr.

U sjevernim uzgojima govedarstva nailazimo na križance buše i podolca, buše i simentalca, buža x podolac x pincgavac x simentalac. Na ovim područjima netaknute buše nema.

U centralnom dijelu zemaljske uzgojne regije prevladavaju križanci buše s pincgavcem, sivo-tirolskom i smeđe-alpskom pasminom, dok su na društvenim specijaliziranim mliječnim farmama dominirali križanci istočno frizijske s holštajn pasminom.

	NIZINSKA ZONA	37.100 ha	POSAV. Ž.
	BRDSKA ZONA	147.900 ha	SRED. BOS.
	PLANINSKA ZONA	544.000 ha	HERCEG B.
	MEDITERANSKA ZONA	481.600 ha	ZAPAD. HER. I HERETVAN.
		$\Sigma = 1.210.600$ ha	

U stvaranju današnjeg tipa mesne ovce kombinacijskim križanjem postoje križanci pramenke x Wurttemberg, pramenke x Ile de France i Texel, te križanci Finske visoko plodne pasmine. Nažalost križana stada u uzgojnoj regiji HB potpuno su uništene.

U kozarstvu dominira balkanska koza koju susrećemo u manjim stadima na području uzgojnog područja HB, kao križanca domaće balkanske sa sanskom pasminom.

U svinjogojstvu postoje samo proizvodni uzgoji (elitni i reproduktivni se ne provode) gdje nema selekcije a životinje su isključivo namijenjene za jednogodišnje držanje i klanje. Najčešće nabavke su prasad pasmine švedskog i danskog landrasa te velikog jorkšira. Tradicionalni uzgoji su obavljani na obiteljskim gospodarstvima.

U peradarstvu su zastupljene kombinirane pasmine Rodajland i Vajtrok i laka pasmina Leghorn. U ravničarskom području uzgaja se domaća guska s dunavskim i srijemskim sojem.

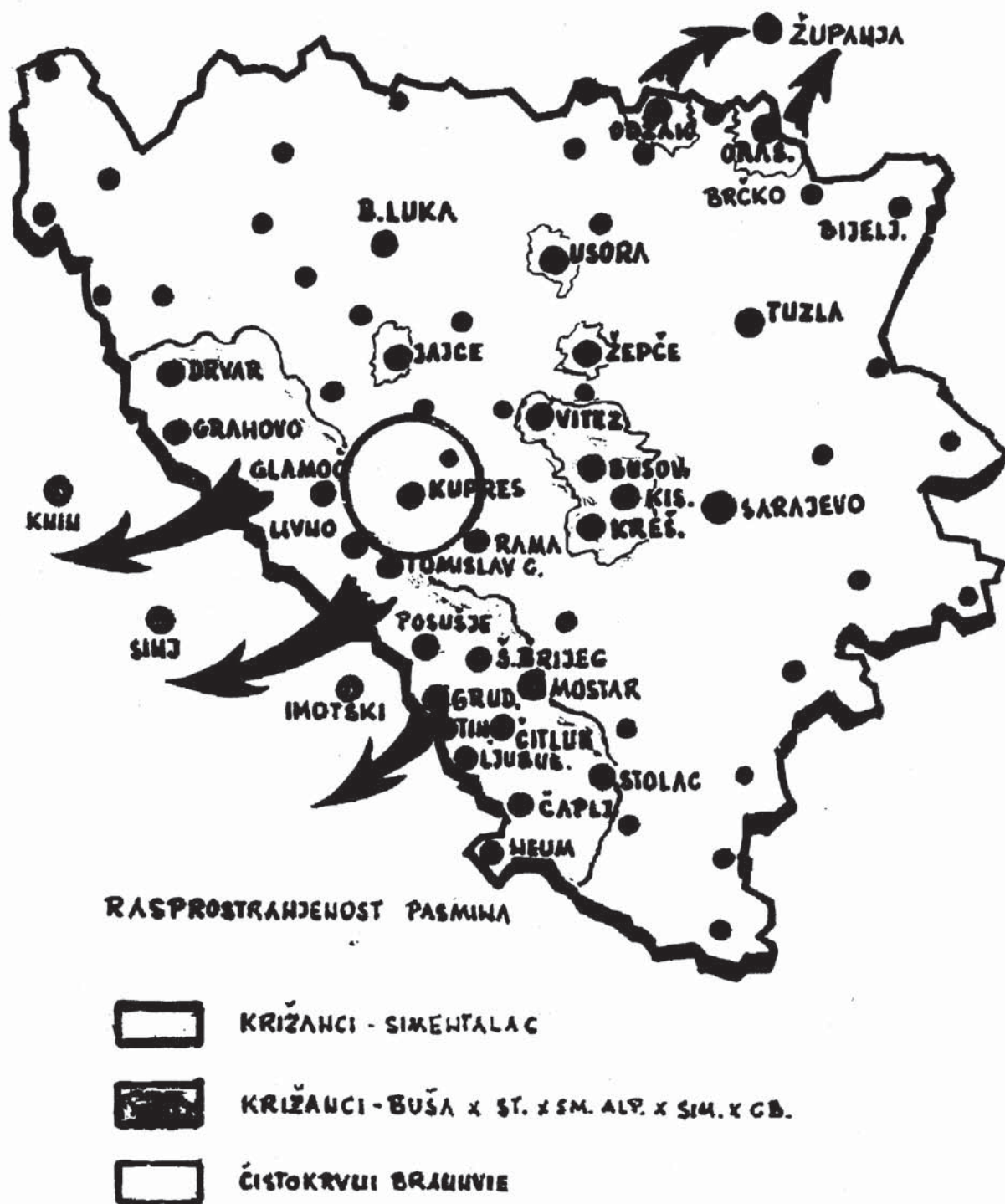
SUSTAV STOČARSKE PROIZVODNJE

Osnovni sustav stočarske proizvodnje HR HB je ekstenzivni, ograničen raznim ekološkim i biološkim čimbenicima, pašno-stajski, konvencionalne male proizvodnje svojstven mješovitim gospodarstvima s malom obradivom površinom do 3 ha.

AKTUALNI PROBLEMI KOJI USPORAVAJU RAZVOJ STOČARSTVA

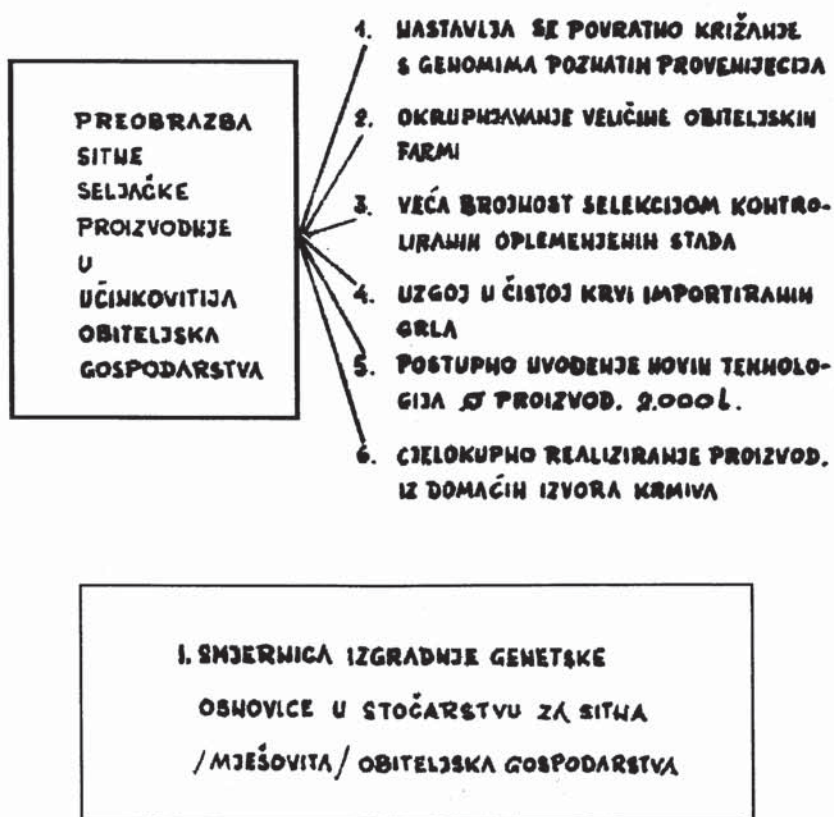
Obnova stočarstva HR HB je izuzetno složen proces, što znači da je stočarstvo integralni segment cjelokupnog razvoja, posebice ruralnog, s gledišta veličine posjeda, korištenja zemljišta, okrupnjavanja gospodarstva, vlasništva njegovog nasljeđa itd. Upravo ovi relevantni čimbenici nameću važnost određenih predodžbi ili orijentacija za sigurnije utvrđivanje strateških opredjeljenja u gospodarstvu.

Nažalost, struka u sadašnjim uvjetima teško može shvatiti te predodžbe jer praktično ne postoje: Zakon o poljoprivredi Federacije Bosne i Hercegovine, začuđujuće dugo priprema nacрте strategije razvoja poljoprivrede Federacije, a da ne govorimo o Zakonu o stočarstvu, denacionalizaciji, transformaciji i privatizaciji poljoprivrede. Bez zakona o poljoprivredi ne može se voditi, obnavljati i unaprijediti određena agrarna politika pa ni njezin segment stočarstvo.

Ali, bez obzira na spomenute okolnosti i općenito vrlo složenu gospodarsku situaciju u Federaciji BH, a posebice u HR HB, potrebno je neodloživo poticanje i oživljavanje učinkovitije stočarske proizvodnje u specifičnim ekološkim zonama s novom vlasničkom strukturom, gdje će obiteljsko gospodarstvo biti razvojni potencijal i temeljni fokus Hrvatske Herceg-Bosanske

poljoprivrede. Zato u budućem razdoblju obnove i razvoja stočarstva privatizacija je nužnost, ali ne kao idejno pitanje prijelaza sa socijalističkog, državno-planskog i samoupravnog društveno-ekonomskog sustava, već da to bude moralni proces tranzicije na tržišni sustav i stabilnije obiteljsko gospodarstvo i poduzetništvo. No moramo imati na umu da svaki proces privatizacije (denacionalizacije) ima i svoje posljedice različitog intenziteta. Nema idealnog modela privatizacije niti se s njom rješavaju svi problemi tranzicije. Razlog valja tražiti u sustavu koji se napušta, a drugi nije izgrađen i logično je da se javljaju problemi koji su izmijenili mnoge segmente gospodarskog života, a napose u HR HB.

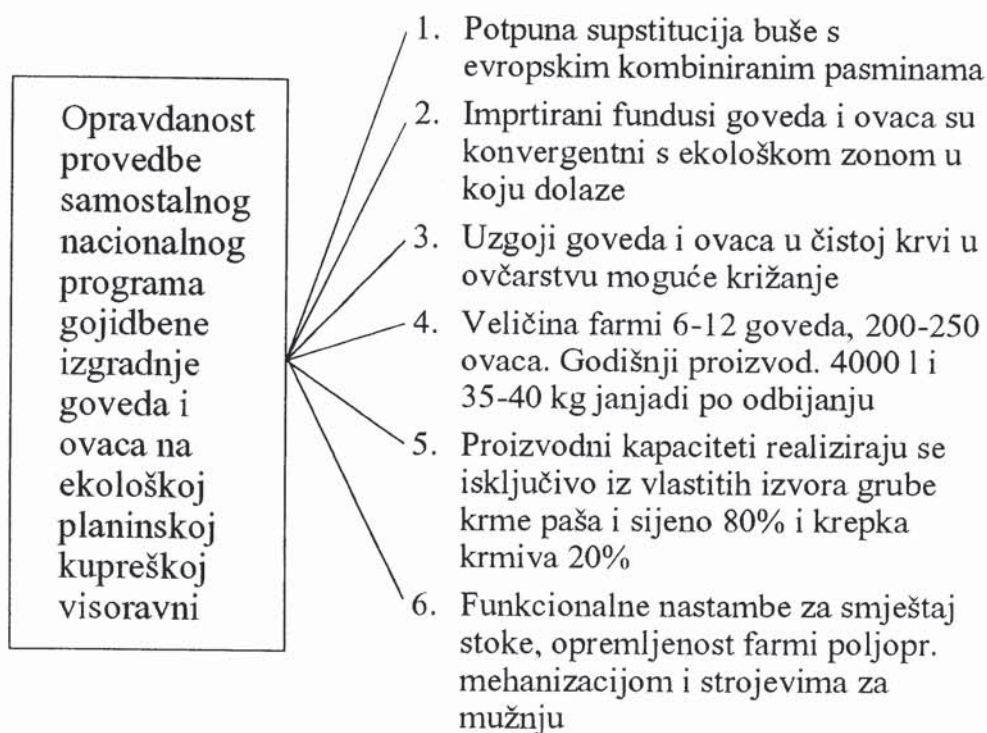

RURALNO FINANCIRANJE STOČARSTVA

Kako bankarski sustav Svjetske banke, donatorske organizacije i Ministarstvo poljoprivrede Federacije što djeluju na cijelom području Bosne i Hercegovine, nisu utvrdili prioritarnu strategiju u poljoprivredi, niti su prilagodili monetarne strukture i financijske usluge čekajući transformaciju bankarskog sustava, nedostatak kredita postaje jedan od čimbenika razvojnih ograničenja u stočarstvu HR HB; jednostavno te financijske institucije koje

mogu ublažiti potrebe proizvođača stočara više djelotvorno ne funkcioniraju. Financijska podrška Svjetske banke i Federacije HR HB je beznačajna - preskromna i neusporedivo niska u odnosu na financiranje stočarstva Federacije.

Općenito u poslijeratnom razdoblju financijsku podršku i većinu beneficija namijenjenih stočarstvu sela iskoristile su industrijske prerađivačke tvrtke mesa i mlijeka.

II. Smjernica izgradnje genetske osnovice za modernizirane obiteljske farme

ODNOS S MEĐUNARODNIM TRŽIŠTEM

Dosadašnju proizvodnju stočarstva HB nije pratila financijska, tržišna i stručna infrastruktura, zato je pored ostalih čimbenika njegova proizvodnja ostala na naturalno-mješovitoj razini, koju sada treba transformirati u učinkovitije i kvalitetnije tržišne proizvode. Tu naše gospodarstvo nema izbora: ostati na naturalno-mješovitoj proizvodnji mali tržišni profit - organizirati specijaliziranu proizvodnju - veći rizik ali i profit. I upravo u ovom vakuumu

kada se naš stočar nalazi u procjepu vladanja nestabilnih proizvodnih orijentiranja i privređivanja, nedostaje sustav formiranja cijena, nepoznate su nomenklature proizvoda obuhvaćenih prelevmanima koji štite domaću proizvodnju, niti proizvoda koje treba dodatno opteretiti pristojbama. Neizgrađena strategija cijena destruktivno djeluje ne samo na zaštitu domaćeg proizvodnog gospodarstva nego i zaštitu potrošača.

Nepostojanje pravnog sustava, a zatim i "meke" granice u RH utjecale su na nedopustivo zlorabljenje, a nekontroliran uvozno-izvozni nered rasplodnih junica, goveda za tov, svinja za tov, mlijeka i mliječnih proizvoda, konzumnih jaja, peradi itd. destruktivno i štetno je djelovao na nacionalno stočarstvo RH i HR HB.

Istina da nestabilna i mlada država ima potrebu za uvozom stočarskih proizvoda, ali postoji prag i sve što je mimo njega mora se interventno zabraniti. Pravedanja preko medija da zabrana uvoza stoke ugrožava rad prerađivačkih industrija i standard potrošača su lišene svake prihvatljivosti, jer u tom slučaju postoji i selektivna ingerencija koja štiti specifične interese vitalne domaće proizvodnje.

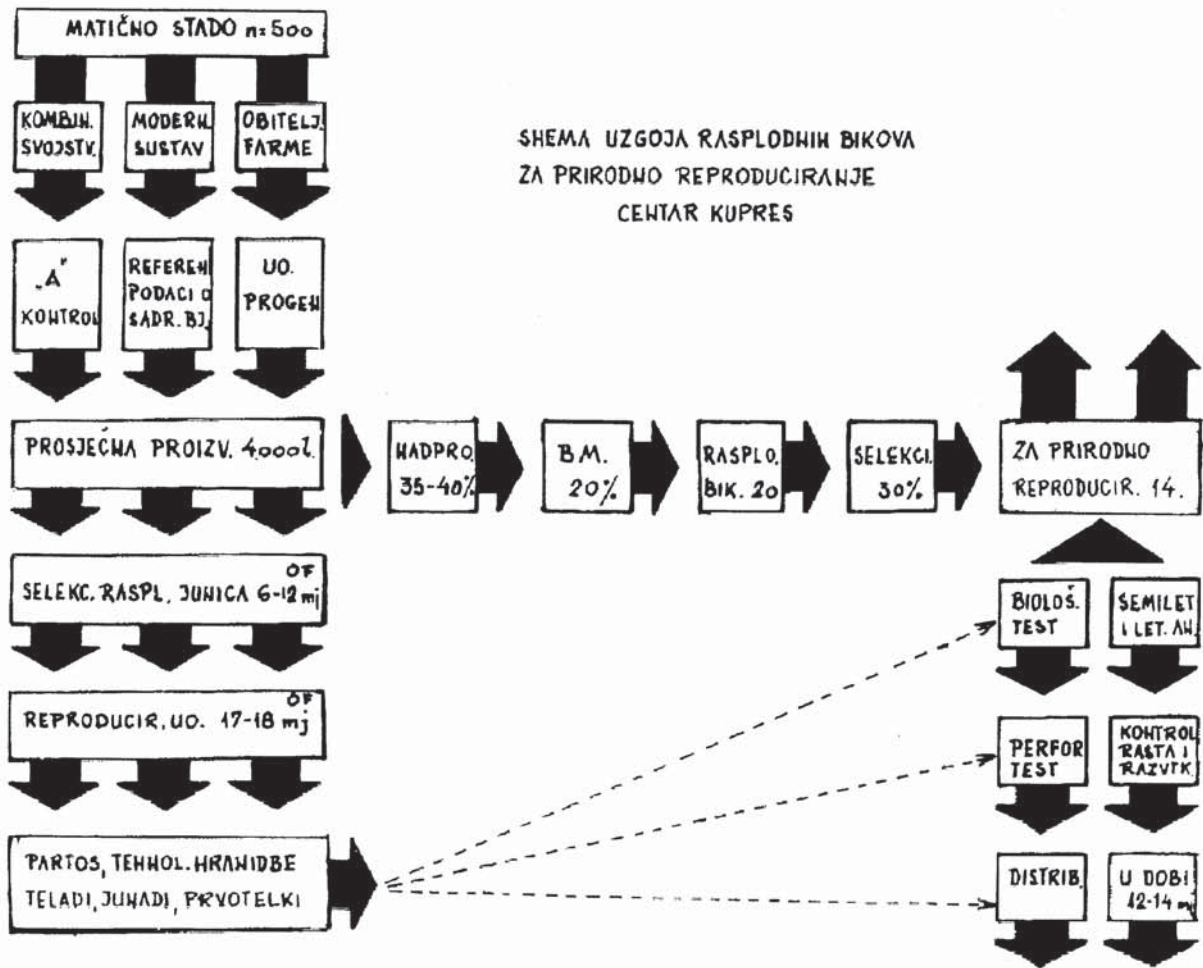
IZGRADNJA GENETSKE OSNOVICE

Kvaliteta stočarstva unutar vrsta HB izrazito je heterogena konvencionalnog sustava niske proizvodnje, svojstvena za mješovita gospodarstva (2-3 krave, 15-20 ovaca, 2 svinje, 15-20 peradi) i prosječnom obradivom površinom od 2,1 ha. U uzgoju je nekoliko vrsta stoke i proizvoda. Ovakva gospodarstva ne mogu predstavljati sigurnu osnovicu buduće stočarske proizvodnje.

Da se ublaži gojidbeno stanje u zanemarenim i neaktivnim malim populacijama s vrlo uskim rasponom genetskog varijabiliteta, jedna od smjernica buduće gojidbe je:

– nastavljanje oplemenjivanja (povratnim križanjem) u zatečenim populacijama s kvalitetnim genomima nama već poznatih provenijencija. Potom postupna preobrazba mješovitih gospodarstava na veće zamljišne kapacitete i veću brojnost selekcijskih kontroliranih oplemenjenih stada, vjerojatno uzgoja u čistoj krvi uvozom (ne selekcijom). To je vrlo složen, spor i skup gojidbeni rad no i on bi u slijedu generacija ostavio trag i bio segment stvaranja modernijeg gospodarstva.

Vjerojatno bi ovaj model u motu naših stručnih razmatranja predstavljao temelj budućih obiteljskih gospodarstava u zemaljskom stočarstvu, jer osim introdukcije plemenitih genoma i uzgoja u čistoj krvi, novi tehnološki postupci i realiziranje proizvodnje iz domaćih izvora krme je i ekonomski djelotvornija izgradnja genetske osnove.

Druga smjernica izgradnje genetske osnovice je specifična i temelji se na korisnosti i provedbi samostalnog gojidbenog programa govedarstva i ovčarstva u ekološko-planinskoj zoni Kupreške visoravni. Potvrđena korisnost i opravdanost ove smjernice pokreće mehanizme obnove i razvoja potpuno uništenog stočarstva u ovoj uzgojnoj regiji. Koliko tužna realnost, toliko pogodna mogućnost za izgradnju suvremene genetske osnove, a to znači potpuna supstitucija buše s modernom europskom kombiniranom pasminom u potpuno čistom uzgojnom području bez autohtone pasmine.

Odabrana kvaliteta je konvergentna s obitavalištem pasmine koja se uvozi.

Uvoz 400 grla evropskog smeđeg kombiniranog goveda i 3000 grla ovaca autohtone pasmine, namijenjen je isključivo vlasnicima obiteljskih farma bez naknade. Ovaj model obiteljskog gospodarstva imat će status potpune samostalnosti u izboru svoje najprofitabilnije proizvodnje, njene prerade kao i mogućnosti interesne kooperativnosti. Govedarske i stočarske farme veličine 6-12 grla i i 200-250 grla ovaca, predstavljale bi suvremenije konvencionalne sustave s godišnjom proizvodnjom od 4000 l mlijeka i mesa izlučene janjadi

35-40 kg. Analogno prvoj smjernici proizvodni kapaciteti ostvarili bi se isključivo iz vlastitih izvora grube krme i paše (80%) uz minimalni utrošak krepkih krmiva (20%). Posebnu zanimljivost programa čini nova genetska osnova s novom čistokrvnom pasminom, s određenim svojstvima koja osiguravaju vrlo dobre proizvodne kapacitete i sigurniji, kvalitetniji napredak u gospodarstvu. Predviđeno je da ovakvu suvremenu gojodbenu izgradnju prati i novi rasplodni centar bikova i ovnova za prirodno reproduciranje drugih autohtonih uzgoja u HR HB.

Valja napomenuti da obiteljski farmeri govedarske i ovčarske proizvodnje na istom lokalitetu imaju svoju tržišnu sigurnost u sklopu sirane kapaciteta 7 000 000 lit. mlijeka godišnje.

Osim svih navedenih uspješnosti moramo naglasiti da ova suvremenija obiteljska gospodarstva povlače za sobom i mnoga infrastrukturna rješenja, što je u uvjetima opustošenog sela od izuzetne važnosti.

STRUČNA SLUŽBA

Promjena društveno-ekonomskog sustava zahtijeva i energičan proces potpore obiteljskim gospodarstvima u organiziranju proizvodnje, tehnologiji, obliku marketinga, kooperativnosti itd. Znači potrebna je razumna, osmišljena i postupna integracija poslovnog povezivanja stručne selekcijsko-savjetodavne i veterinarske službe s obiteljskim gospodarstvima različitog farmskog oblika.

Županije HB ovim djelatnostima moraju osigurati poželjan razvoj, a Zakonom o stočarstvu razgraničiti nadležnosti zootehničara-agronoma i veterinarara, jer sadašnje neusklađeno i srodno djelovanje prelazi kompetencije i jedne i druge službe. Obiteljska gospodarstva još su uvijek u razvitku, samoorganiziranja farmera u udruge i saveze nema, još su uvijek za njih nepoznate tržišne informacije i tržišne infrastrukture.

Zajedničko okrilje službi je obiteljskim gospodarstvima itekako potrebno sve do momenta transformiranja službi što će uslijediti u kasnijem interesnom udruživanju.

Adresa autora - *Author's address:*

Primljeno: 1.06.1997.

Prof. dr. Miroslav Arapović
Agronomski fakultet - Mostar
Republika BiH